

Grant – NPRH

Opinia o opracowanym przez Zespół systemie transliteracji alfabetu arabskiego na łaciński (pokłosie warsztatów kitabistycznych w Ciechocinku, Wilnie i Sokółce)

Jaka transliteracja? Jaka transkrypcja? (Refleksje po warsztatach kitabistycznych)

Wykonawcy grantowego Projektu NPRH „TEFSIR”, specjaliści z różnych zakresów nauk filologicznych (sławiści, poloniści, białoruteniści, orientaliści, arabiści, turkolodzy), dużo czasu i energii poświęcili na pogłębioną dyskusję o zasadach transliteracji i transkrypcji rękopisów (zwłaszcza tefsirów) Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego (dalej: WKL), zapisanych – ze względów religijnych – (hermetycznym) alfabetem arabskim, na właściwy językom słowiańskim (polskiemu i białoruskiemu) alfabet łaciński. Dyskusja ta – w mojej ocenie – była bardzo cenna i inspirująca; ukazała skalę i różnorodność problemów towarzyszących pracy koncepcyjnej nad opracowaniem adekwatnego systemu transliteracji wielojęzycznych tekstów Tatarów WKL.

Jako podstawową metodę konwersji alfabetycznej tekstów Tatarów WKL zapisanych alfabetem arabskim Zespół przyjął **międzynarodowy system transliteracji alfabetu arabskiego na łaciński - ISO**. Jednak system ISO został opracowany do konwersji alfabetycznej **standardowego zapisu alfabetem arabskim literackiego języka arabskiego**, nie jest zatem odpowiedni do transliteracji tekstów Tatarów WKL zapisanych rozszerzonym alfabetem arabskim. Teksty takie wymagają poszerzenia systemu transliteracji na alfabet łaciński o dodatkowe grafemy i/lub alografy.

System ISO z założenia nie jest również przystosowany do **transliteracji na łacinkę tekstów słowiańskich zapisanych alfabetem arabskim**, a tymczasem w kitabach i tefsirach muzułmanów WKL przeważają właśnie teksty słowiańskie – białoruskie i polskie.

ISO jest zatem międzynarodowym systemem konwersji tekstów w języku arabskim, zapisanych właściwym temu językowi alfabetem arabskim, na teksty pozostające w języku arabskim, zapisane jednak standaryzowanym, specjalnie opracowanym, alfabetem łacińskim. To bardzo ważna cecha i funkcja systemu ISO, która musi być uwzględniona przy opracowywaniu założeń transliteracji tekstów Tatarów WKL. Chodzi o to, że teksty Tatarów – muzułmanów WKL są wprowadzane w przewadze

słowiańskojęzyczne (polskie i białoruskie), jednak przez twórców i kopistów piśmiennictwa tatarskiego zostały zapisane **rozszerzonym alfabetem arabskim**, ulegającym pewnym zmianom zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. Ich transliteracja polega więc na zastąpieniu alfabetu arabskiego, w jakim pierwotnie zostały zapisane, alfabetem łacińskim (i/lub cyrylicyckim), jakie są im genetycznie i systemowo właściwe. Zależności w relacji: język – alfabet (i odwrotnie: alfabet – język) można przedstawić następująco:

język arabski ↔ alfabet arabski > język arabski ← alfabet łaciński (ISO)

Istota transliteracji tekstów Tatarów WKL jest zgoła odmienna:

język słowiański ← alfabet arabski > język słowiański ↔ alfabet łaciński//cyrylicycki

W tym schemacie:

znak ↔ oznacza odpowiedniość (genetyczną i systemową) alfabetu i języka;

znak > oznacza zmianę relacji na linii: język – alfabet w wyniku transliteracji (konwersji alfabetycznej);

znak ← oznacza niezgodność genetyczną i systemową języka i alfabetu;

kolor zielony oznacza język arabski i właściwy do jego zapisu alfabet arabski;

kolor niebieski oznacza języki słowiańskie (polski i/lub białoruski) i właściwy do ich zapisu alfabet łaciński i/lub cyrylicycki.

Moim zdaniem konsekwentne **stosowanie lub adaptowanie systemu ISO do transliteracji polskich i białoruskich tekstów Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego nie ma uzasadnienia ani metodologicznego, ani merytorycznego**. Stosując ten system konwersji tekstów słowiańskojęzycznych zapisanych alfabetem arabskim wprowadzamy grafemy, które:

1. nie są osadzone w słowiańskiej tradycji tekstologicznej, a czasami są z nią sprzeczne;
2. nie mają uzasadnienia merytorycznego;
3. zrywają całkowicie z dotychczasową praktyką transliteracyjną w publikacjach z zakresu kitabistyki.

W efekcie doprowadzamy do takiej sytuacji, w której grafemy łacińskie z systemu transliteracji ISO, zastosowane do transliteracji tekstów słowiańskich pierwotnie zapisanych alfabetem arabskim na łacinkę, muszą być dla sławistów (polonistów, białorutenistów) dodatkowo objaśniane, opisywane i interpretowane co do ich znaczenia w językowej warstwie słowiańskiej, zdecydowanie przecież przeważającej w tekstach tatarskich, zwłaszcza

w *tefsirach*. Również w takich wypadkach, gdy niektóre symbole w transliteracyjnej i transkrypcyjnej tradycji i metodologii slawistycznej mają utrwalone, bardzo konkretne, znaczenia, np. ґ – jako t dźwiękowe. Zresztą część tych znaków transliteracyjnych jest całkowicie obca słowiańskiej (zwłaszcza polonistycznej oraz białorutenistycznej tradycji filologicznej).

Zastosowanie systemu ISO czyni warstwę brzmieniową (fonetyczną) słowiańskich tekstów czystą abstrakcją, niedającą się zinterpretować inaczej, jak tylko przez opis tego, co chcieliśmy oddać i co oddawaliśmy za pomocą konkretnego znaku (grafemu). W trakcie naszych dyskusji prof. Henryk Jankowski słusznie upominał się o wydobycie i ocalenie w procesie transliteracji podstawowych cech fonetycznych tekstów, a najlepiej o wykonanie równoległe ich transkrypcji fonetycznej. Wypracowany przez nas system alfabetycznej konwersji nie daje takiej możliwości, a nawet oddala nas od przejrzystości brzmieniowej (czyli od fonetyki) słowiańskiej warstwy językowej.

Natomiast międzynarodowy system transliteracji alfabetu arabskiego na alfabet łaciński **ISO może i powinien być stosowany bezpośrednio lub adaptowany do transliteracji obecnej w tekstach tatarskich językowej warstwy orientalnej**, zwłaszcza do konwersji na alfabet łaciński wyrazów oraz ciągów wyrazowych arabskich i tureckich.

Oczywiście – pojawią się przy tym nowe pytania i problemy. Na przykład – jak oddawać różne stopnie slawizacji orientalizmów, zwłaszcza nazw własnych (szczególnie arabskich imion oraz nazw miejscowych), terminów religijnych (islamizmów, koranizmów...) itp. Jednak problemy tego rodzaju będą zdecydowanie mniej liczne i łatwiejsze do bieżącej interpretacji choćby w formie przypisów niż te, które wynikają z zastosowania do zapisu językowej warstwy słowiańskiej systemu ISO.

Można wskazać jeszcze dwa argumenty pozwalające na pewien sceptycyzm co do funkcjonalności oraz merytorycznej i metodologicznej poprawności wypracowanego przez Zespół systemu alfabetycznej konwersji językowej warstwy słowiańskiej *tefsirów* (i innych typów rękopiśmiennych zabytków Tatarów WKL).

1. Opracowany system transliteracji alfabetu arabskiego na łaciński nie da się przełożyć na cyrylicę! A przecież nie można wykluczyć takiej potrzeby i możliwości – por. wydanie *Kitabu Łuckiewicza* w opracowaniu G. Miszkinienė. Ponadto – w założeniach badawczych grantu przewidywaliśmy możliwość i potrzebę poszerzenia rozwiązań transliteracyjnych na alfabety oparte na cyrylicy (tzn. na alfabet białoruski oraz na rosyjską grażdankę).

2. Kolejny etap badawczy tekstów Tatarów WKL będzie dotyczył ich fonetyki, będzie się zatem wiązał z transkrypcją fonetyczną tekstów. Może powstać zamieszanie w wyniku interferencji dwóch systemów – transliteracji i transkrypcji; może nawet dojść do sytuacji takiej, że te same znaki w transliteracji i transkrypcji będą znaczyły zupełnie co innego. W założeniach grantowych przewidywaliśmy potrzebę równoległego opracowania systemu transkrypcji fonetycznej. Chodziło także o to, by wyraźnie odróżnić transkrypcję od transliteracji i nie utożsamiać obu metod badania piśmiennictwa Tatarów WKL.

Czas poświęcony na dyskusję o założeniach transliteracji nie był czasem straconym. Jednak dotychczasowe ustalenia wymagają głębszego namysłu, a także konsultacji ze slawistami (polonistami i białorutenistami), mającymi doświadczenie w pracy z tekstami historycznymi, wymagającymi zabiegów transliteracyjnych oraz transkrypcyjnych.

Tekst powyższy jest zarazem zaproszeniem skierowanym - zgodnie z procedurą przewidzianą w założeniach **Projektu** badawczego - do specjalistów-filologów o przedstawienie swych opinii, ekspertyz i ocen dotyczących systemu transliteracji tefsirowych tekstów słowiańskojęzycznych zapisanych alfabetem arabskim na alfabet łaciński. O takie ekspertyzy zwróciliśmy się do kilku osób stosownymi pismami, których treść zamieszczamy niżej. Zamieszczamy również nadesłane ekspertyzy oraz autorskie podsumowanie tego etapu dyskusji o zasadach i systemie transliteracji.

Czesław Łapicz

Wnioski o opracowanie specjalistycznych ekspertyz

Doc. Galina Miszkinienė
Prof. Sergej Temczin
Prof. Genadij Cychun
Prof. Marek Dziekan
Dr hab. Tomasz Mika, prof. UAM
Dr hab. Agnieszka Słoboda

Szanowni Państwo,

Jako uczestnicy prac Zespołu realizującego Projekt NPRH „TEFSIR” macie Państwo świadomość, że w czasie kilku kolejnych tzw. *warsztatów kitabistycznych* wypracowany został system transliteracji alfabetu arabskiego na łaciński, oparty na międzynarodowym systemie **ISO** (patrz: **Tabela** oraz **Sprawozdania** z kolejnych warsztatów kitabistycznych: Ciechocinek, Wilno, Sokółka, a także inne materiały zamieszczone na stronie www.tefsir.umk.pl). Założenia transliteracji, które wydawały się słuszne i były akceptowane przez Zespół, zwłaszcza przez orientalistów, zaczęły budzić pewne wątpliwości po dokonaniu przy użyciu tego systemu konwersji na łacinkę fragmentów różnych *tefsirów*.

Cechą *tefsirów* Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego jest to, iż podwierszowy (interlinearny) przekład Koranu powstał w języku słowiańskim, zwłaszcza w polskim, lecz został zapisany przy użyciu alfabetu arabskiego. Wykorzystany do transliteracji na łacinkę wybranych fragmentów *tefsirów* system ISO zawiera jednak wiele grafemów (znaków) bądź całkiem obcych polonistycznej i sławistycznej tradycji transliteracyjnej, bądź mających w tych systemach transliteracyjnych i transkrypcyjnych całkiem inne znaczenie. Jest on także całkiem inny od systemów stosowanych dotąd w pracach kitabistycznych. W ten sposób nowy system transliteracji nie tylko nie ułatwił odczytu tekstów słowiańskich pierwotnie zapisanych alfabetem arabskim, ale zmusił autorów transliteracji do deklarowania w formie przypisów, opisów i komentarzy, znaczeń przynajmniej niektórych stosowanych zamienników literowych. Zerwał także całkowicie ze sposobami konwersji alfabetycznej stosowanymi dotąd w klasycznych już pracach z zakresu kitabistyki (por. np. praca A. K. Antonowicza i in).

Jako kierownik Zespołu mam obawy, czy nie powstało tu nieporozumienie metodologiczne, bowiem - najprościej mówiąc – system ISO jest przeznaczony do

transliteracji na łacinkę tekstów **w języku arabskim** zapisanych **alfabetem arabskim**, a przecież istota tekstów Tatarów WKL jest całkiem inna. Swymi wątpliwościami w tym zakresie obszerniej dzielę się w autorskim tekście, dołączony do niniejszej prośby oraz zamieszczonym na stronie internetowej grantu.

Dlatego w zespole koordynatorów grantu uznaliśmy za konieczne poprosić o dodatkowe opinie (ekspertyzy) specjalistów: slawistów, białorutenistów oraz polonistów, a także tekstologów. W tej intencji zwracamy się również do Państwa, prosząc o wyrażenie swojej opinii na ten temat. W razie potrzeby jesteśmy gotowi zorganizować kilkusobowe spotkanie dyskusyjne w miejscu i w terminie Państwu odpowiadającym; jednak w tej chwili prosimy tylko o ewentualne potwierdzenie lub odrzucenie naszych wątpliwości dotyczących opracowanego systemu transliteracji. Z taką samą prośbą zwracamy się również do polonistów – diachronistów, mających doświadczenie w badaniu i wydawaniu staropolskich źródeł filologicznych.

Łączymy wyrazy szacunku oraz serdeczne pozdrowienia.

Czesław Łapicz

Joanna Kulwicka-Kamińska

Toruń, 02 grudnia 2013 r